

WSTĘP

Obszary wiejskie w Polsce – podobnie jak w całej Unii Europejskiej, cechują się dużym zróżnicowaniem układów przestrzennych i funkcjonalnych, ich stan oraz kierunki zmian mają istotne znaczenie dla warunków życia mieszkańców, możliwości gospodarowania i tempa rozwoju. Ogólnie jednak ciągle przeważa wieś cechująca się niższym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego, wolniejszymi zmianami w gospodarce oraz wymagająca podniesienia poziomu i poprawy jakości życia.

Stopniowo, ale relatywnie szybko, polska wieś staje się coraz mniej rolnicza, a utrzymanie z rolnictwa zapewnia tylko względnie duże gospodarstwo rolne. Wieś, mimo wielu niedogodności i zapóźnień cywilizacyjnych jest coraz chętniej wybierana jako miejsce zamieszkania, szczególnie w obszarach podmiejskich i dobrze skomunikowanych. Niemniej jednak rozwój obszarów wiejskich w dalszym ciągu w znacznym stopniu zależy od ich położenia w przestrzeni krajowej i europejskiej. Historycznie ukształtowane struktury wiejskie implikują różne scenariusze rozwoju, często nawet w tym samym regionie.

Odmienne ścieżki rozwoju historycznego w skali lokalnej, regionalnej i krajowej, ewolucyjnie lub rewolucyjnie zmieniają funkcje osiedli wiejskich, ich wewnętrzne struktury społeczno-gospodarcze oraz układy przestrzenne i społeczno-gospodarcze. Do charakterystycznych trendów zmian na obszarach wiejskich należy rosnące zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich, mimo prowadzonej polityki wyrównywania szans rozwojowych. Rzeczywista dynamika rozwoju wsi jest bardzo słabo powiązana z aktywnością władz lokalnych w zakresie pozyskiwania i korzystania z dostępnych instrumentów pobudzania rozwoju, a renta położenia wpływa silniej na przestrzenne zróżnicowanie rozwoju wsi niż europejska polityka spójności. Obszary wiejskie wokół największych miast, korzystające z sąsiedztwa rynków miejskich cechuje szybki rozwój gospodarczy i ludnościowy, natomiast strefy wsi zapóźnionej i o niskiej dynamice rozwoju występują w obszarach położonych peryferyjnie, w stosunku do sieci głównych miast - częściej w Polsce Wschodniej niż Zachodniej.

Dla zmian zachodzących na wsi znaczenie mają zarówno uwarunkowania związane z położeniem w przestrzeni (m.in. dostępność i powiązanie z węzłami sieci transportowo-komunikacyjnej, z miastami dużymi i małymi), ze środowiskiem przyrodniczym (m.in. gleby, ciekły wodny, ukształtowanie terenu, kompleksy roślinne,

surowce mineralne), jak i z intensywnością procesów zasiedlania (genetyczne układy wsi i struktura własnościowa ziemi) oraz rozwojem demograficznym (gęstość zaludnienia, wielkość osiedli). Istotnie oddziałuje także zakres i intensywność procesów urbanizacyjnych (m.in. wielkość i rodzaj podejmowanych inwestycji na wsi). Wszystkie te składowe są podłożem procesów przemian społeczno-gospodarczych wsi oraz zróżnicowanych warunków rozwoju dla wiejskich społeczności lokalnych i regionalnych.

Podobnie jednak, jak w innych krajach Unii Europejskiej uwarunkowania tego typu cechuje bardzo duża bezwładność, przejawiająca się w trwałości form przestrzennych i układów osadnictwa wiejskiego, co w praktyce oznacza poważne problemy tak z inicjowaniem, jak i przeprowadzaniem zmian usprawniających lub stwarzających nowe możliwości rozwojowe. Transformacji ulegają struktury gospodarcze, społeczne, przestrzenne i krajobrazowe, związane zarówno z przekształceniami w rolnictwie, jak i z gwałtownymi procesami suburbanizacji. Znaczenie działalności rolniczej zmniejsza się, zaś procesy urbanizacyjne, obejmujące coraz szersze obszary w zasięgu dogodnego dojazdu do głównych ośrodków obsługi, mają w dużej mierze spontaniczny charakter. Procesy te są słabo kontrolowane przez lokalne i regionalne władze samorządowe. Wsie, znajdujące się w strefie oddziaływania dużych miast, silnie urbanizowanych, utraciły lub tracą tożsamość społeczną, ekonomiczną, krajobrazową, często zerwaniu uległa ciągłość kulturowa narastających żywiolowo układów przestrzennych i form architektury.

W rezultacie tworzą się bariery rozwojowe o długofalowym oddziaływaniu, najczęściej niezauważane lub lekceważone w procesach inwestowania. Rozszerzająca się na kolejne obszary wiejskie urbanizacja kumuluje problemy przestrzenne, które są pochodną nadmiernego obciążenia niedostosowanych sieci komunikacyjnych, infrastruktury społecznej i technicznej, narastającej prywatyzacji, podziałów społecznych. Negatywne skutki żywiolowego zagospodarowania, zarówno intensyfikującego, jak i rozgęszczającego struktury wiejskie są coraz bardziej widoczne i uciążliwe, a spójność wsi jako całości przestrzennej i społeczno-kulturowej zaczyna nabierać coraz większego znaczenia¹. W takim sensie kierunek rozwoju obszarów wiejskich w Polsce stopniowo rozniją się z trendami europejskimi w zakresie zagospodarowania przestrzeni wiejskiej.

W kolejnych opracowaniach odniesiono się, przynajmniej do niektórych z aktualnych problemów związanych z rozwojem obszarów wiejskich. Zbigniew Ziolo

¹ Por. m.in. A. Zimnicka, L. Czernik, *Kształtowanie przestrzeni wsi podmiejskiej na przykładzie obszaru oddziaływania miasta Szczecin*, Wyd. Hogben, Szczecin, 2007; K. Heffner, *Ewolucja funkcji w zagospodarowaniu przestrzeni wiejskiej w Polsce*, [w:] *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Aspekty przestrzenne i regionalne*, A. Rosner (red.), IRWiR PAN, Warszawa, 2012, s. 39-60.

formułuje model funkcjonowania i rozwoju obszarów wiejskich, a Krystian Heffner wskazuje kierunki zmian w przestrzeni wiejskiej Polski w kontekście procesów europejskich. Tomasz Komornicki analizuje duże inwestycje drogowe w Polsce, odnosząc je do sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich. Do kwestii komplementarności inwestycji w rozwoju obszarów wiejskich odnosi się Piotr Łysoń.

W dalszej części Studiów Roman Rudnicki wskazuje na oddziaływanie instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej UE na przemiany struktury zasiewów w rolnictwie polskim. Wioletta Kamińska rozważa przestrzenne aspekty przemian struktury wykształcenia ludności wiejskiej w Polsce. Ewa Baran i Iwona Kopacz-Wyrwał wiążą poziom życia z procesami depopulacji na obszarach wiejskich południowo-wschodniej Polski, natomiast Krzysztof Janc wraz Konradem Czapiewskim rozważają znaczenie Internetu w poprawie sytuacji społecznej i ekonomicznej obszarów wiejskich w Polsce.

Ostatnia część książki ma charakter regionalny i naświetla sytuację rozwojową obszarów wiejskich w różnych częściach Polski. Andrzej Mischuk na przykładzie województw lubelskiego i podkarpackiego porównuje rozwój obszarów wiejskich w regionalnych dokumentach strategicznych 2014-2020. Józef Stanisław Zegar porównuje rolnictwo świętokrzyskie z sytuacją w Polsce i Regionie Wschodnim według charakteru gmin (wiejskie, miejsko-wiejskie, miejskie). Podobnie Anna Kołodziejczak ocenia wpływ instrumentów polityki spójności UE na rozwój obszarów wiejskich w woj. wielkopolskim, a Adam Jarubas dokonuje tego dla woj. świętokrzyskiego. Marcin Wójcik odnosi się do lokalnego wymiaru polityki spójności na przykładzie wsi w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym. Konrad Czapiewski i Krzysztof Janc identyfikują zjawisko polaryzacji zagadnień edukacyjnych na Mazowszu jako wyzwania rozwojowego na wsi. Iwona Kiniorska rozważa potencjał rozwojowy obszarów wiejskich woj. świętokrzyskiego w nawiązaniu do polityki spójności Unii Europejskiej, natomiast Mirosław Mularczyk również dla tego samego regionu analizuje hierarchię funkcjonalną miast łącząc ją z dominującymi funkcjami ich wiejskiego otoczenia. Czesław Siekierski nawiązuje do uwarunkowań i możliwości zmian na wsi pod wpływem środków przewidywanych w perspektywie finansowej UE na lata 2014-2020.

Zaprezentowane w tomie prace z pewnością staną się istotną częścią dyskusji o sposobie kształtowania przestrzeni obszarów wiejskich w Polsce, mogą być również podstawą do formułowania polityki włączania polskiej wsi w europejskie procesy przestrzenne, a także w racjonalizowaniu strukturalnych przemian w społecznościach i gospodarce wiejskiej.

*Krystian Heffner
Wioletta Kamińska*